

samenvatting

Op koloniale gronden. Een vergelijkende studie van kolonialisme en plattelandsbewoning in westelijk Midden-Sardinië gedurende het eerste millennium v.Chr.

Sardinië biedt zowel de aanleiding tot als de gelegenheid voor deze archeologische studie van antiek kolonialisme. De aanleiding is de afgelegen locatie van het eiland in het westelijke bekken van de Middellandse Zee, op grond waarvan het eiland meestal als geïsoleerd en achtergebleven wordt voorgesteld. Sardinië's bewogen historie van overzeese invasies, bezettingen en verreikende handelscontacten staat echter in schril contrast met deze traditionele voorstelling van zaken en biedt juist alle gelegenheid voor een gedetailleerde archeologische studie van antiek kolonialisme. De doelstelling van dit proefschrift is dan ook drie opeenvolgende koloniale situaties te bestuderen en met elkaar te vergelijken middels een diepgaande analyse van het rijke en relatief goed bewaarde bodemarchief. In ruimte en tijd concentreert deze studie zich op westelijk Midden-Sardinië gedurende het eerste millennium v.Chr. De koloniale situaties van deze periode worden over het algemeen gekarakteriseerd als achtereenvolgens de Phoenicische kolonisatie, de Carthaagse overheersing en de Romanisering van Sardinië. Gezamenlijk zijn Sardinië en kolonialisme het eigenlijke onderwerp van dit proefschrift dat wordt gekenmerkt door de samenhang tussen het abstracte begrip en de specifieke historische situaties zonder dat één van beide de boventoon voert. Kolonialisme als sociologische begrip en de concrete historische omstandigheden van westelijk Midden-Sardinië zijn de twee hoofdlijnen van dit proefschrift die vanaf het begin met elkaar vervlochten zijn en uiteindelijk tot de conclusies in hoofdstuk zeven leiden.

Antiek kolonialisme en moderne archeologen

De term 'koloniaal' wordt algemeen gebruikt in de Mediterrane archeologie om de aanwezigheid van 'vreemde' mensen en voorwerpen aan te duiden. Toch is er tot nu toe vrijwel geen aandacht besteed aan de wijze waarop archeologen met het begrip kolonialisme zijn omgegaan. Het mag dan wellicht ook geen verbazing wekken dat archeologische en historische publicaties over koloniale situaties in het Middellandse Zeegebied tot op de dag van vandaag in belangrijke

mate zijn gekleurd door recente opvattingen over kolonialisme en inheemse bevolkingen. Meer in het bijzonder blijken er drie overwegende benaderingen te kunnen worden onderscheiden, die ik heb aangeduid als respectievelijk eenzijdig koloniaal, evolutionistisch en dualistisch. De eerste kwalificatie wijst op een eenzijdige aandacht voor de koloniale Grieks-Romeinse aanwezigheid in het Middellandse Zeegebied, die wortelt in de 19e eeuwse Westerse koloniale mentaliteit. Dit kenmerk is vooral te vinden in ouder onderzoek dat voor de jaren '60 is verricht. De klassieke en 'oriëntalistische' tradities die archeologisch en historisch onderzoek uit die tijd stuurden hebben de eenzijdige fixatie op Grieks-Romeinse koloniale ondernemingen nog verder versterkt. De aanduidingen evolutionistisch en dualistisch zijn daarentegen van toepassing op veel archeologisch en historisch onderzoek zoals dat tot op de dag van vandaag in het Middellandse Zeegebied wordt verricht. Van onmiskenbaar evolutionistische aard is bijvoorbeeld de veronderstelling dat veel ontwikkelingen in de 'barbaarse' inheemse samenlevingen van het westelijke Middellandse Zeegebied te danken zijn aan contacten met de 'hogere' cultuur van koloniserende Grieken of Phoeniciërs. Dualistische voorstellingen benadrukken de gespletenheid van koloniale situaties en de verschillen tussen kolonisatoren en gekoloniseerden. Dit kenmerk is recentelijk versterkt door de sterk toegenomen archeologische aandacht voor de inheemse bewoners van gekoloniseerde gebieden in Italië en Noord-Afrika. In reactie op de vroegere koloniale eenzijdigheid worden zij nu juist vooral in 'inheemse termen' beschouwd en niet of nauwelijks in samenhang met de koloniale inwoners van de regio. De tegenstelling tussen inheems en koloniaal wordt zo echter alleen maar verder verscherpt.

Koloniale culturen: een postkoloniaal perspectief

Omdat in de antropologie van oudsher veel meer belangstelling heeft bestaan voor kolonialisme en er veel meer onderzoek is verricht, is de volgende stap het vergelijken van verschillende antropologische benaderingen van koloniale situaties. In de eerste plaats blijkt dat de in de archeologie gangbare definitie van kolonialisme moet worden aangescherpt: de aanwezigheid van 'vreemde' mensen (kolonisatoren) die zich in de gekoloniseerde regio hebben gevestigd

is slechts één factor. Asymmetrische sociaal-economische verhoudingen tussen deze twee groepen worden algemeen als een tweede cruciaal kenmerk van koloniale situaties beschouwd. Het al dan niet stichten van nieuwe steden ('kolonies') blijkt van secundair belang.

In de tweede plaats blijkt de verhouding tussen inheems en koloniaal een belangrijk onderzoeksobject te zijn geworden dat tot nieuwe verhelderende inzichten in koloniale situaties kan leiden. Een prominente plaats wordt daarbij ingenomen door het zogenaamde 'postkoloniale' perspectief, dat vooral de culturele en symbolische dimensies van kolonialisme benadrukt en met behulp van het sleutelbegrip 'hybridisatie' invulling tracht te geven aan het schemergebied tussen koloniaal en inheems. Van een geheel andere aard is de zogenaamde 'subalterne' school van historisch en etnografisch onderzoek in Zuid- en Zuidoost-Azië, die vanuit een Marxistische achtergrond verzet en weerstand van inheemse bevolkingsgroepen als onderzoekscategorie heeft geïntroduceerd. Vanuit deze hoek is ook gewezen op het werk van Antonio Gramsci, die al in de jaren '30 de ideologische en culturele aspecten van overheersing onderzocht onder de noemer van 'hegemonie'. Dit is tenslotte weer door andere antropologen in verband gebracht met Bourdieu's theorieën over dagelijks handelen en over 'symbolisch geweld'. Een gemeenschappelijke lijn in deze keur aan benaderingen is de nadruk op de lokale en alledaagse context, dat wil zeggen op de specifieke koloniale situatie, waarin gekoloniseerden en kolonisten samen leefden en waarin zij veel minder strikt gescheiden konden blijven dan meestal a priori wordt aangenomen. Op basis van deze overwegingen over kolonialisme in de Mediterrane archeologie en in de antropologie in het algemeen wil ik tenslotte een kader schetsen als leidraad voor archeologisch onderzoek naar kolonialisme. De drie kernpunten van wat een 'postkoloniale archeologie' kan worden genoemd, zijn een concentratie op lokale koloniale situaties in plaats van op verreikende koloniale bewegingen, aandacht voor sociale interactie en de bijbehorende materiële aspecten in zowel het dagelijks leven als in rituele contexten en een bewust doorbreken van dualistische voorstellingen van koloniale situaties. Vanwege het historische en contingente karakter van koloniale situaties moeten evenwel abstracte vragen over kolonialisme worden gezien in het licht van de specifieke inheemse en koloniale omstandigheden van de onderzoeksregio, waardoor er een belangrijke taak is weggelegd voor comparatief onderzoek.

Postkoloniale archeologie in Sardinië

Praktisch gezien betekent de bovenstaande nadruk op de lokale context dat het onderzoeksgebied in zijn geheel moet worden beschouwd. In deze studie is westelijk Midden-Sardinië daarom zodanig gedefinieerd dat de drie belangrijkste landschapstypen van Sardinië vertegenwoordigd zijn door

de laaggelegen kustgebieden van de Arborèa, de uitgestrekte vlakte van de Campidano en het golvende heuvelland van de Marmilla. Voor een gedetailleerde archeologische studie van deze regio is het vervolgens minstens zo belangrijk de beschikbare gegevens op hun waarde te schatten. Wat betreft mogelijke postdepositionele verstoringen van het archeologische bodemarchief suggereert het huidige fysische landschap slechts beperkte lokale verstoringen ten gevolge van erosie of bedekking door alluvium. Veel ingrijpender daarentegen zijn recente menselijke ingrepen in het landschap geweest zoals de inpoldering en drainage van de kustgebieden. Omdat intensiteit en spreiding van onderzoek eveneens niet te onderschatten bronnen van vertekening zijn, heb ik daarnaast ook de ontstaansgeschiedenis en de samenstelling van de archeologische gegevens in ogenschouw genomen. Deze dragen het onmiskenbare stempel van de 'topografische' onderzoekstraditie van regionaal onderzoek en oppervlakteprospectie, die teruggaat op het werk van Antonio Taramelli die in de jaren '20 en '30 de archeologische dienst van Sardinië leidde. Tot op de dag van vandaag is deze traditie normgevend voor het archeologische onderzoek op Sardinië, dat zich dienovereenkomstig hoofdzakelijk richt op monumentale *nuraghi* en urbane nederzettingen. Bijzondere vermelding verdienen in dit kader de resultaten van langdurig intensief amateuronderzoek in het Arborèa kustgebied (gemeente Terralba). Een bron van geheel andere aard is het *Riu Mannu* project van de Rijksuniversiteit Leiden, dat zich onderscheidt van al het eerdere onderzoek door de systematische opzet van de oppervlaktevondstverzameling en door de expliciete aandacht voor niet-monumentale en rurale bewoning en landgebruik. Door beide datasets te combineren en gebruik te maken van hun sterke punten — in het bijzonder de representativiteit van de *Riu Mannu* resultaten en de hoeveelheid en variatie van topografische gegevens — kunnen de grootste tekortkomingen van de afzonderlijke bronnen grotendeels worden gecompenseerd.

De eerder geschetste postkoloniale benadering kan in de praktijk van westelijk Midden-Sardinië derhalve als volgt worden vertaald in een concrete werkwijze: voor elke koloniale situatie, ofwel voor elke te onderzoeken periode, dient allereerst een algemeen historisch kader te worden geschetst voor het westelijke Middellandse Zeegebied met speciale aandacht voor de historische en archeologische gegevens die betrekking hebben op Sardinië. Vervolgens moet het archeologische bodemarchief van westelijk Midden-Sardinië voor de desbetreffende periode minutieus worden geanalyseerd door de bekende topografische gegevens te vergelijken met de resultaten van de *Riu Mannu* survey. De aldus geëvalueerde archeologische informatie vormt tenslotte de basis voor een bespreking en interpretatie van de koloniale situatie van westelijk Midden-Sardinië in de onderhavige periode. Vergelijking van deze conclusies kan uiteindelijk licht werpen op

de structurele aspecten van de drie koloniale situaties in het eerste millennium v.Chr.

Kolonialisme in Sardinië: de Phoenicische kolonisatie

De Phoenicische periode in Sardinië valt geheel binnen de IJzertijd waarvan het begin traditioneel in de 9e eeuw v.Chr. wordt gesteld. Beide eindigden in de 1e helft 6e eeuw v.Chr. De eerste Phoenicische nederzettingen werden in de tweede helft van de 8e eeuw v.Chr. op de kusten van Zuid-Sardinië gesticht, terwijl een tweede reeks vestigingen, die van secundair belang zouden blijven, volgde tegen het einde van de 7e eeuw v.Chr. In tegenstelling tot de vroegste nederzettingen die alle op een schiereiland of eilandje waren gelegen, bevonden de latere kolonies zich verder landinwaarts. In westelijk Midden-Sardinië vertegenwoordigden Tharros en Othoca respectievelijk de eerste en tweede reeks koloniale vestigingen. Desondanks werd de toon duidelijk gezet door de inheemse samenleving, die voortbouwde op eeuwenoude tradities uit de Nuraghische Bronstijd. Een centrale rol was daarin weggelegd voor de lokale en regionale elites wier aanwezigheid een grote 'ontmoetingshut' vereiste en die bijeen kwamen in regionale religieuze centra bij zogenaamde waterheiligdommen. Als tekenen van hun autoriteit hanteerden zij kleine modellen van *nuraghi* en bronzen beeldjes. Bovendien werden leden van de elite niet in de gangbare gemeenschappelijke graven bijgezet maar individueel begraven. De onafhankelijke positie van de inheemse bewoners van IJzertijd Sardinië werd tenslotte onderstreept door de eigen contacten die los van de Phoenicische koloniale aanwezigheid met het centraal Italiaanse vasteland werden onderhouden. Als gevolg van de beperkte diagnostische waarde van veel Nuraghisch aardewerk wordt de interpretatie van de archeologische gegevens in (westelijk Midden-) Sardinië geplaagd door chronologische onzekerheden. Veel *nuraghi* in het onderzoeksgebied kunnen daardoor niet nauwkeuriger worden gedateerd dan 'Nuraghisch' of 'Brons/IJzertijd', wat uiteraard weinig bijdraagt aan inzicht in het nederzettingensysteem van de IJzertijd. De beschikbare gegevens ondersteunen desalniettemin de algemene voorstelling van de Sardische IJzertijdsamenleving. De verrichte opgravingen en de *Riu Mannu* survey resultaten tonen het bestaan aan van een goed ontwikkelde nederzettingshiërarchie met onderaan kleinschalige en niet-monumentale woon- en werkplaatsen en bovenaan het in de regio unieke waterheiligdom van S. Anastasia (Sardara). Opvallend is verder de verschuiving naar het binnenland van de inheemse bewoning in de vroege 7e eeuw v.Chr. en de relatieve afwezigheid van koloniale of andere importen in de regio. Omdat de nederzettingshiërarchie exclusief inheems was en geen rekening hield met koloniale nederzettingen, luidt de conclusie dat Tharros geen urbane functie vervulde in de regio en integendeel samen met Othoca een geïsoleerd

Fremdkörper vormde. Dit wordt ondersteund door de constatering dat de inheemse nederzettingshiërarchie al in de 9e eeuw v.Chr. ontstond, lang voordat Tharros werd gesticht, en dat de terugtrekking van de inheemse kustbewoning in de 7e eeuw v.Chr. plaatsvond, eerder dan de vestiging van Othoca. De schaarse geïmporteerde koloniale objecten blijken daarentegen juist wel verregaand te zijn geïntegreerd geweest in de inheemse samenleving, zoals de associatie met inheemse prestigegoederen als bronzen beeldjes en 'ontmoetingshutten' aantoonde. De betekenis van deze geïmporteerde voorwerpen in Nuraghische contexten moet mijns inziens dan ook vooral in inheemse termen worden opgevat. Het ontbreken van enige aanwijzing dat deze voorwerpen vooral werden gewaardeerd vanwege hun koloniale of exotische herkomst ondersteunt deze interpretatie en suggereert dat de aandacht voor importen vooral een preoccupatie van moderne archeologen is.

Vanwege deze associatie bleef de distributie van importen beperkt tot inheemse elitaire contexten, wat veeleer kenmerkend is voor een zogenaamde prekoloniale periode dan voor een werkelijke koloniale situatie. Dit alles onderstreept uiteindelijk niet alleen de beperkte integratie van de Phoenicische kolonies in deze regio, maar geeft ook aan dat in deze periode aantoonbaar niet wordt voldaan aan het tweede criterium voor een koloniale situatie, namelijk asymmetrische economische en politieke verhoudingen. Wellicht is 'prekoloniaal' daarom een passendere aanduiding voor westelijk Midden-Sardinië in de IJzertijd of Phoenicische periode.

Kolonialisme in Sardinië: de Carthaagse overheersing

In aansluiting op de Phoenicische tijd begint de Punische periode conventioneel in de 2e helft van de 6e eeuw v.Chr. en eindigt voor wat Sardinië betreft met de Romeinse machtsovername in 238 v.Chr. De oorspronkelijk Phoenicische vestiging Carthago in Noord-Afrika was de dominante koloniale mogendheid in het westelijke Middellandse Zeegebied gedurende deze periode. In deze traditie wordt de Carthaagse aanwezigheid in westelijk Sicilië, Sardinië, de Balearen, de Noord-Afrikaanse kust en Zuidoost-Spanje vooral in territoriale termen beschreven als gericht op de exploitatie van de natuurlijke hulpbronnen van die gebieden (landbouw en mijnbouw). Recente interpretaties van de literaire bronnen waarop deze voorstelling hoofdzakelijk berust, en nieuwe archeologische gegevens hebben echter geleid tot gewijzigde inzichten in de Carthaagse aanwezigheid in met name Sicilië en Zuidoost-Spanje. In deze nieuwe optiek waren de belangen van Carthago in die gebieden veeleer commercieel dan territoriaal en speelden lokale omstandigheden in deze streken een veel grotere rol dan de koloniale ambities van Carthago. In Sardinië dienen eveneens de nodige vraagtekens te worden gezet bij de gangbare voorstelling van een Carthaagse verovering in de 6e eeuw

gevolgd door een militaire bezetting en grootscheepse immigratie vanuit Noord-Afrika, omdat zowel de literaire als de archeologische bronnen voor velerlei uitleg vatbaar zijn en zeker niet strijdig zijn met de commerciële interpretatie van Carthaags kolonialisme in de 6e en 5e eeuw v.Chr. Evenmin zijn er archeologische gegevens die de veronderstelling ondersteunen dat Carthago een militaire verdedigingslinie door Midden-Sardinië had opgericht.

Desondanks laten de archeologische gegevens er weinig twijfel over bestaan dat er sprake was van opmerkelijke veranderingen in Sardinië vanaf de latere 6e eeuw v.Chr., zoals bijvoorbeeld omvangrijke nederzettinguitbreidingen en het loslaten van crematie als belangrijkste begrafenisritueel. Deze zijn vooral waarneembaar in de oorspronkelijk Phoenicische vestigingen. Er werden ook nieuwe koloniale nederzettingen gevestigd, waarvan Karales (Cagliari) de belangrijkste zou worden. Eveneens nieuw waren de talrijke kleine en middelgrote boerderijen in het binnenland van de zuidelijke helft van Sardinië. Vanwege hun uitgesproken Punische verschijning zijn deze nederzettingen meestal aangevoerd als bewijs voor een grootschalige Punische immigratie ten dienste van een nieuwe geïntegreerde Punisch-Sardische elite en hun *latifundia*. De inheemse Sardische bewoners worden tegelijkertijd verondersteld hun tradities noodgedwongen te hebben opgegeven en geheel te zijn geassimileerd tot een passieve Punische onderklasse. Ook in westelijk Midden-Sardinië tonen de beschikbare archeologische gegevens ingrijpende veranderingen aan: niet alleen werd een grote nederzetting aan de kust gevestigd (Neapolis) maar in de gehele regio verschenen talloze kleine en middelgrote sites die werden gekenmerkt door Punische materiële cultuur. Het huidige gegevensbestand is in de Marmilla echter ernstig vertekend door een tot voor kort geringe bekendheid met Punisch (gebruiks)aardewerk, die er debet aan is dat vooral in de Marmilla er vrijwel geen Punische bewoning bekend is. Vergelijking met de *Riu Mannu* surveyresultaten en met recente topografische inventarissen van nabije gebieden toont echter onomstotelijk aan dat ook de Marmilla een wijd verspreide bewoning moet hebben gekend in die tijd. Een verrassend fenomeen is dat vele *nuraghi* ook een Punische fase vertonen. De vraag of er in deze gevallen sprake is van continue bewoning of hergebruik kan helaas niet eenduidig worden beantwoord met de huidige gegevens. De vergelijking toont eveneens aan dat de uitzonderlijke dichtheid van plattelandsbewoning in de zuidelijke Arborèa geen artefact is van zeer intensief onderzoek maar dat er daadwerkelijk sprake is van een opvallende concentratie van kleine sites op de fijne zandgronden en fluviale afzettingen rondom Terralba.

Deze constatering en de associatie van deze sites met Neapolis laten er weinig twijfel over bestaan dat de Punische plattelandsbewoning in westelijk Midden-Sardinië verre van

uniform was. Ondanks de gebreken van de archeologische gegevens is het mogelijk twee culturele landschappen te onderscheiden die beperkt zijn tot respectievelijk het kustgebied (Arborèa) en het binnenland (Campidano en Marmilla). Het meest treffende verschil is de verhouding tot monumentale en dus zichtbare resten van voorafgaande inheemse bewoning, meestal *nuraghi*, die in de kuststrook nooit maar in het binnenland juist vaak wel geassocieerd zijn met Punische nederzettingen. Binnen geen van beide nederzettingenpatronen van deze culturele landschappen was ruimte voor grootschalige *latifundia*, zodat de veronderstelling dat zij een belangrijke rol speelden in de Punische landbouw voor althans westelijk Midden-Sardinië als ongefundeerd moet worden beschouwd.

Het ligt voor de hand deze twee landschappen te interpreteren als koloniaal versus inheems. Wanneer echter de gehele regio in ogenschouw wordt genomen, blijkt het koloniale voorkomen van Neapolis en de Arborèa verre te worden overtroffen door Tharros dat evident de koloniale nederzetting bij uitstek was. Een eenvoudige voorstelling van de koloniale situatie in dualistische termen van koloniaal tegenover inheems is dientengevolge niet vol te houden. Het culturele landschap van het kustgebied en Neapolis in het bijzonder blijken bij nader inzien zowel koloniale als inheemse trekken te vertonen: in vergelijking met de plattelandsbewoning in het binnenland ogen ze zeer koloniaal maar tegelijkertijd wijken ze toch duidelijk af van Tharros. Dat deze ambivalentie een structurele factor was van de Punische koloniale situatie maken twee heiligdommen aan de kust en in het binnenland duidelijk, waar zowel Punische als inheems Sardische kenmerken kunnen worden aangewezen. Omdat de aanduidingen koloniaal en inheems hier duidelijk tekort schieten, is Neapolis mijns inziens een vertegenwoordiger van het tussenliggende 'grijze gebied' dat postkoloniale onderzoekers ook elders hebben ontwaard. Gegeven de verwerking van verschillende elementen tot een nieuw geheel kan de Punisch cultuur van westelijk Midden-Sardinië als hybride worden beschouwd, in de zin dat zij geconstrueerd was door de lokale bewoners, al dan niet samen met immigranten, en dat zij haar betekenis aan die lokale context ontleende. De aanwezige Punische materiële cultuur moet derhalve vooral in lokale termen worden gezien, hetgeen geenszins betekent dat de bewoners van de op het oog Punische boerderijen volledig geassimileerd waren tot Carthaggers, zoals traditioneel wordt aangenomen. Het hybride karakter van de lokale samenleving toont juist aan dat de 'oorspronkelijk inheemse' bewoners van de regio zich de uitheemse materiële cultuur verregaand eigen hadden gemaakt.

Kolonialisme in Sardinië: de Romeinse bezetting

De Romeinse Republikeinse periode begint in Sardinië traditioneel met de Romeinse machtsovername in 238 v.Chr. en

loopt tot en met de late 1e eeuw v.Chr. Deze periode werd grotendeels beheerst door de drie Punische Oorlogen, die in het westelijke Middellandse Zeebekken woedden gedurende de 3e en 2e eeuw v.Chr. In de nasleep van de eerste oorlog nam Rome in 238 v.Chr. de macht in Sardinië over van Carthago. Een langdurige guerilla en een grote opstand in 215 v.Chr. demonstreerden echter dat het Romeinse bewind nog lang omstreden bleef. Hoewel de redenen voor de gestaag voortschrijdende Romeinse machtsuitbreiding in de Middellandse Zee complex zijn, lijken allesomvattende verklaringen tekort te schieten. Locale omstandigheden lijken met name in de Punische Oorlogen een aanzienlijke rol gespeeld te hebben. Wellicht nog belangrijker echter zijn de gevolgen van de Romeinse expansie, die over het algemeen worden bestudeerd onder de noemer van 'romanisering'. In Sardinië was de introductie van het Romeinse belastingstelsel in dit opzicht cruciaal omdat het op termijn ingrijpende gevolgen moet hebben gehad voor landbezit en de plattelandsorganisatie in het algemeen. Het meest opvallende aan de Republikeinse periode in Sardinië is echter de sterke culturele continuïteit, die blijkt uit talloze archeologische en epigrafische vondsten, zowel in de steden als op het platteland. Deze Punische 'persistentie' is bovendien niet slechts een relict gebleken maar is juist naar voren gekomen als een krachtig 'vitaal' verschijnsel dat een eigen ontwikkeling doormaakte gedurende de gehele Republikeinse periode. Deze continuïteit wordt ook in westelijk Midden-Sardinië onderbouwd door het archeologische databestand. Hoewel de Romeinse tijd over het algemeen goed gedocumenteerd is, blijken de gegevens voor de Republikeinse fase mede als gevolg van die continuïteit te zijn vertekend, omdat veel Punische vondsten niet als late producten zijn herkend die in de Romeinse tijd moeten worden gedateerd. De schaarse vermeldingen van een Republikeinse bewoningsfase in topografisch onderzoek lijken dan ook in veel gevallen veeleer te wijzen op het ontbreken van onmiskenbaar Romeinse vondsten dan op de daadwerkelijke afwezigheid van bewoning. Het is bovendien duidelijk dat, eveneens vanwege deze continuïteit, de meeste kenmerken van de Punische plattelandsbewoning ook worden aangetroffen in de Republikeinse periode. Dat geldt met name voor de twee culturele landschappen in het kustgebied en het binnenland die ook in de Republikeinse tijd het platteland van westelijk Midden-Sardinië bleven kenmerken. Het verdwijnen van deze landschappen tegen het einde van de Republikeinse tijd lijkt samen te hangen met het verschijnen van typisch Romeinse *villae*, waarvan voor die tijd geen spoor te bekennen is. Ondanks deze wijd verspreide continuïteit was het Punische voorkomen van deze tijd niet absoluut of uniform en is het mogelijk een onderscheid te maken tussen boerderijen die meer of zelfs vrijwel uitsluitend Carthaagse importen ontvingen en nederzettingen die juist over een breed scala aan

Romeinse (d.w.z. Italische) materialen beschikten. In samenhang met de vele opstanden tegen het Romeinse bewind zijn de eerstgenoemde situaties geïnterpreteerd als uitingen van cultureel verzet. Daar valt echter tegenin te brengen dat er in de gehele regio veel Romeins materiaal in omloop was en dat veel nederzettingen niet in één van deze twee tegengestelde categorieën kunnen worden ondergebracht. Deze situatie wordt nog verder gecompliceerd door de herhaalde aanwezigheid van 'inheems Nuraghische' kenmerken, waardoor een classificatie van elementen als 'Punisch' problematisch is: moeten deze laatste als inheems of als koloniaal worden bestempeld?

Dit dilemma vloeit voort uit de essentialistische aanname dat materiële cultuur een inherente en onveranderlijke betekenis heeft. Omdat Punisch aardewerk in Romeins Republikeins Sardinië lang niet altijd met Carthago kan worden geassocieerd, is de conclusie onvermijdelijk dat het vooral een locale betekenis had die in sommige gevallen anti-Romeins lijkt te zijn geweest en die als zodanig over één kam kon worden geschooren met zogenaamde 'inheemse Nuraghische' elementen. In beide gevallen wijst de tegenstelling met Romeinse importen er echter op dat deze voorwerpen eerst en vooral als 'Sardisch' werden beschouwd. De anti-Romeinse betekenis mag echter evenmin als vaststaand worden aangenomen. Het lijkt aannemelijk dat die associatie al snel terrein verloor na de 2e Punische Oorlog en de Sardische opstand van 215 v.Chr., zodat er weinig reden is de gehele Republikeinse periode in dualistische termen van pro-Romeinse collaboratie en pro-Carthaags verzet op te vatten. Zo bezien is het begrip romanisering weinig constructief, omdat het voorbij gaat aan de herinterpretaties van de notie 'Romeins' in de specifieke locale context van Sardinië onder de Romeinse Republiek. Deze kan veel zinvoller worden opgevat in termen van een hybridisatieproces, waarin de elementen hun betekenis ontleenen aan de locale situatie en niet aan hun 'oorspronkelijke' herkomst.

Koloniale categorieën en locale identiteiten

Vergelijking van deze drie koloniale situaties biedt de gelegenheid om de structurele elementen naar voren te schuiven en daarmee de bijdrage van het postkoloniale gedachtengoed aan de archeologische studie van kolonialisme te evalueren. In de eerste plaats komt het belang van een nauwgezette contextualisering in de locale en historische omstandigheden duidelijk naar voren, omdat koloniale situaties vaak minstens even sterk worden beïnvloed door specifieke omstandigheden ter plekke als door het koloniale netwerk waarvan de situatie deel uitmaakt, zoals vooral de Phoenicische periode in westelijk Midden-Sardinië heeft laten zien. Bovendien kunnen op deze wijze de zogenaamde 'grijze zones' zichtbaar worden, die noch volledig koloniaal noch exclusief inheems zijn: zowel voor de Punische als de Romeinse

Republikeinse periode zijn dualistische voorstellingen daarom onhoudbaar gebleken. De postkoloniale kritiek op dualistische categorisaties van koloniale situaties wordt daardoor niet alleen gerechtvaardigd maar blijkt ook een nieuwe benadering mogelijk te maken, waarvan de relevantie voor de archeologische praktijk ruimschoots is aangetoond. In de tweede plaats is de postkoloniale nadruk op de culturele dimensie van bijzonder belang gebleken voor de *archeologische* studie van kolonialisme, omdat de materiële aspecten van koloniale situaties bij uitstek objecten van archeologisch onderzoek zijn. Alle drie de bestudeerde periodes hebben duidelijk aangetoond dat materiële cultuur een allesbehalve neutrale rol speelt in koloniale situaties. Om inzicht te krijgen in de verschillende wijzen waarop materiële cultuur wordt ervaren en gebruikt door verschillende groepen mensen in één en dezelfde koloniale situatie is het echter absoluut noodzakelijk te erkennen dat objecten geen intrinsieke en onveranderlijke betekenis hebben maar dat deze juist wordt toegekend in sociale interactie en dat deze niet voor iedereen noodzakelijkerwijs tot dezelfde opvattingen leidt. Door vergelijkbare voorwerpen in verschillende contexten te bestuderen, zoals de postkoloniale benadering voorstelt en zoals ik in westelijk Midden-Sardinië heb gedaan met de

boerderijen en heiligdommen, kunnen uiteindelijk de subtiliteiten van de verhouding inheems-koloniaal worden verkend. Het postkoloniale concept 'hybridisatie' is tenslotte naar voren gekomen als een sleutelbegrip in de interpretaties van de bestudeerde koloniale situaties, hetgeen weinig twijfel laat bestaan over de archeologische relevantie ervan. Het biedt namelijk niet alleen een theoretische basis om de tegenstelling tussen koloniaal en inheems te overbruggen en te begrijpen hoe de tussenliggende 'grijze zones' worden ingevuld maar het maakt ook duidelijk dat cultureel of zelfs openlijk verzet tegen een koloniale aanwezigheid eigenlijk in het verlengde ligt van de constructie van lokale identiteiten. Zoals vooral bleek in de Romeins Republikeinse tijd, kunnen inwoners van een gekoloniseerd gebied zichzelf handhaven en zonodig afzetten tegen de kolonisatoren door de bestaande materiële cultuur anders te gebruiken en onderdeel van de nieuwe locale context te maken. Essentialistische uitgangspunten van het 'echt' of 'authentiek' inheemse of koloniale karakter van bepaalde voorwerpen of zelfs taal zijn volkomen achterhaald door deze postkoloniale benadering, die niet alleen op het verleden van toepassing is maar die wellicht ook kan bijdragen aan het nuanceren van claims door nationalistische groeperingen vandaag de dag.